

ІДЕЇ ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ ЯК КАНОН САМОТВОРЕННЯ

Петро М'ЯСОЇД

Copyright © 2011

Читаць “Психології і суспільства” не мав би обійти увагою друге, за цей рік, число, присвячене 85-річчю від Дня народження великого українського історика і теоретика психології академіка **Володимира Андрійовича Роменця**.

Дякуючи зусиллям головного редактора часопису Анатолія В. Фурмана, членів редакції та редколегії, вдалося, на мій погляд, досить повно висвітлити ідеї вченого, відтворити вузлові моменти і напрямки його творчості, схарактеризувати місце творчості в історії і логіці психологічного пізнання, яке він самовіддано досліджував і яке позначив внесками непересічної вагомості. На шпальтах номера отримали змогу висловитися всі, кого не залишає байдужим велична постать В. Роменця, хто переймається його ідеями, розуміє та осмислює їхнє значення для психології, має думки з цього приводу і хоче донести їх до колег.

А. Фурман став автором вступної статті, де сказав проникливі слова на адресу ювіляра, належно оцінив його творчість, окреслив зміст числа, задав тональність і рівень наступних доповідей. Виступили українські психологи: Віталій Татенко, Тетяна Титаренко, Шамсутдін Алієв, Георгій Балл, Олег Ніколенко, Вадим Васютинський, Ярослава Кальба, Вікторія Шульга, Ірина Маноха, Сергій Муратов, автор цих рядків. Я відповідав за “московський напрям” і мені вдалося залучити до участі у відзначенні знаменної дати провідних російських дослідників історико-психологічного процесу: Антоніну Ждан, Віру Кольцову, Юрія Олейника, Олену Соколову, Марину Гусельцеву, Олексія Марюкова. Не відгукнулася, зіславшись на брак часу, лише Тетяна Марцінківська. Отож задум, пов'язаний із цією датою, знайшов утілення. Проте не в повному обсязі.

Не вдалося донести ідеї В. Роменця до широкого загалу психологів Росії. Надіслав головно-

му редактору “Вопросов психологии” К. Щедріній рукопис статті “Творчество В.А. Роменца и российская психологическая мысль”, та їй не судилося побачити світ. Редколегія збиралася тричі (!), висловлювалися різні оцінки, лунали зауваження, рукопис повертався для доопрацювання, я намагався покращити текст, та марно. За наполяганням рецензента його все ж відхилили. Мені порекомендували звернутися до іншого журналу, навіть дали адресат – “История и методология психологии”.

Однак цією порадою я не скористався. Натомість користуюся можливістю донести до читача “Психології і суспільства” свою позицію, котра, як виявилось, рішуче суперечить позиції рецензента. Прошу розглядати цей текст як післямову до ювілейного числа часопису, в підготовці якого узяв посильну участь.

Свою позицію виклав у листі до К. Щедріної. Нижче подаю її із роз'ясненнями.

– *Творчість В. Роменця народжується у діалозі з російськими психологами: “історична лінія” – у діалозі з М. Ярошевським, “теоретична” – із С. Рубінштейном.*

Володимир Андрійович говорив, що творчість виростає зі спроб наслідування. Творець розпочинає з того, що вивчає зроблене попередниками, далі відтворює їхні здобутки, а вже потім створює щось нове. Попередниками В. Роменця, мені це очевидно, були С. Рубінштейн і М. Ярошевський. Він глибоко знав, розумів, інтерпретував їхні ідеї, і саме тому вийшов на власний шлях історико-психологічних і теоретико-методологічних досліджень¹.

– *Творчий діалог – механізм психологічного пізнання.*

Той, хто вступає у діалог із попередником, переосмислює його ідеї і таким чином виходить на свої першосмисли. Утворюється ланцюг взаємно і не випадково пов'язаних між собою

¹ І С. Рубінштейн, і М. Ярошевський народилися в Україні (перший – в Одесі, другий – у Херсоні). Де пролягає кордон між українською і російською психологією? Кордону, переконаний, немає, є постаті вчених, творчість яких дозволяє висновувати про стан та напрямки розвитку української і російської гілок психології.

теорій-ідей. Психологічне пізнання складається по-різному, однак має свій принцип доповнюваності, здійснюється закономірним чином і у магістральному напрямі. Минуле знаходить собі продовження у майбутньому, сучасне ж, за словами Володимира Андрійовича, має тенденцію наближатися до мінімуму і зникати взагалі. Додам, що для минулого це те майбутнє, яке дозволяє оцінювати вагомість зробленого.

– *Кожна теоретична система психології – породження оригінальної психологічної думки, індивідуальний внесок у психологічне пізнання.*

Творчість у царині психології – історико-логіко-психологічна. Психологія – “авторська” дисципліна. Кожна теорія, кожна ідея, кожне дослідження у психології має свого автора. Уявлення про “об’єктивні” психологічні знання, а саме такими вони постають у підручниках, не відповідає дійсності. Психолог безпосередньо присутній у процесі психологічного пізнання і позначає його своїми внесками. Велична теорія має величного автора. Це – його здобуток, і він ділиться ним із людьми. Проте часто не знаходить розуміння: ідеї перекручуються, спотворюються, тлумачаться довільно². Навіть його учень рухається вже власним шляхом і, говорячи словами Володимира Андрійовича, “зраджує” вчителя. Якщо ж не “зраджує”, то не дійсне актів творчості. Щоправда, їхня вагомість, порівняно із творчістю вчителя, буває мізерною.

– *Теоретизування у психології – конструювання психічної реальності.*

Загальне у психологічному пізнанні переломлюється через індивідуальне і знаходить індивідуалізовану форму вираження. Вже на рівні присвоєння значень текстів колег психолог наповнює їх власними смислами, теоретизуючи, позначає цей процес власною в його річеші присутністю. Психічна реальність не відображається, а відтворюється – з матеріалу автора відтворення, яким є наповнені смислами значення поняття. Суб’єктивне здійснює свій рух-поступ в об’єктивному (С.Л. Рубінштейн): людина здійснює “зрізи” світу (В.А. Роменець), а світ в образі отримує своє інобуття. Відтак психічне – сутнісно приналежне світу, а тому існує реально. Саме це й позначають поняття і категорії психології. Теорія психології – образ реальності, сконструйований носієм цієї реальності за допомогою понять і категорій, та крок наближення до неї. В. Роменець – автор теоретичної конструкції, фундаментом якої є **категорія вчинку**, що наближено відтворює

реальність власне людського способу буття.

– *Теорію психології можна оцінювати за різними критеріями, я оцінюю за способами розв’язання основної проблеми цієї дисципліни.*

Володимир Андрійович відзначав, що історію психології слушно розглядати як суголося почергових розв’язків її головних проблем, серед яких відразу ж постає проблема співвідношення внутрішнього – образу світу – і зовнішнього – самого світу. Сам він пішов іншим шляхом – звернувся до категорії вчинку і показав, як саме осмислюється вчинок психологічною думкою кожної історичної доби. Коли ж предметом його дослідження стала психологія вчинку, то з’ясувалося, що вчинок обіймає у собі всю психологію людини, взятую в її “зовнішніх” і “внутрішніх” визначеннях. З огляду на неklasичну наукову раціональність, застосовується *моністичний принцип*, що узгоджує існування принципово різних сутностей. То чому б не взяти цей принцип і простежити його застосування й на рівні окремої психологічної теорії, і на рівні історико-психологічного процесу? Відкривається можливість для метатеоретичного аналізу цієї теорії та порівняння її з іншими теоріями відповідного, суто теоретико-методологічного, формату.

Метатеоретичним чином я детально вивчав творчість Володимира Роменця, а також Лева Виготського, Олексія Леонтєва, Сергія Рубінштейна. Дослідження творчості останніх були оприлюднені у “Вопросах психологии” (2003. – №2; 2009. – №4; 2010. – №6). Логічно виникає запитання: чому залишилось неопублікованим дослідження, присвячене творчості В.А. Роменця?

Час звернутися до позиції рецензента. Вона відома із тексту рецензії та листів К. Щедріної і звучить так: *автор рукопису “возвеличує фігуру Роменця”, відомого лише вузькому колу російських фахівців; декларує тези, говорить епітетами, висловлює емоційні оцінки, не розкриває положень “концепції Роменця”; вживає неадекватне словосполучення “історик і теоретик психологии”; не бере до уваги, що про вчинок говорять багато вчених; критикує М. Ярошевського за “ошибки”, натомість помиляється сам, коли вважає, що М. Ярошевський і С. Рубінштейн входять до “оппонентного круга Роменця”.*

Жоден із цих закидів не відповідає дійсності, останній – взагалі нісенітниця. Моя позиція рецензенту відома. Коментуючи закиди, не тішу себе думкою, що зможу якимось чином на

² М. Хайдеггер якось писав, що з подивом читає виклади своїх ідей у книгах колег.

нього вплинути. Своє завдання бачу в іншому: показати, що відсутність діалогу між психологами різних країн перешкоджає розумінню того, що поступ психології здійснюється не за “географічним”, а за “всесвітнім” принципом.

Рукопис статті розпочинаю тезами: В. Роменець виходить на власний шлях історико-психологічного дослідження, переосмислюючи ідеї М. Ярошевського. З його погляду, історія психології має охоплювати увесь, а не виокремлений як “науковий”, культурно-історичний досвід людства; науковим у психології слушно вважати будь-яке, а не тільки детерміністичне, пояснення, що залишає свій слід в історії людського самопізнання; психологія покликана досліджувати призначення психічного у житті людини й у її взаєминах зі світом; історія психології не зводиться до становлення категорій психологічного мислення (*образ, мотив, дія, спілкування*), вона має власний зміст, яким є логіка людського самопізнання, і власний “осередок” – учинок, ідея якого імпліцитно наявна в історичному поступі всесвітньої психології.

Це майже дослівне, у перекладі на українську, місце рукопису, де висвітлюю вихідні моменти та магістральний напрям думки В. Роменця. Як можна було побачити у цьому критику М. Ярошевського за “ошибки”? Моя позиція критики не передбачає, передбачати не може і взагалі залишається поза пропонованим текстом; сутнісно це концепція з’ясування витоків творчості вченого та відтворення її вузлових історико-логіко-психологічних моментів.

Внесок В. Роменця у психологічне пізнання не залежить від того, скільки російських психологів про нього знає, точніше – чула. Тих, хто з якоюсь мірою повноти, знає творчість В. Роменця, усього кілька осіб, котрі майже всі й виступили на шпальтах “Психології і суспільства”³. Рецензент, судячи зі всього, лише чув. Знати ідеї В. Роменця – означає мислити, оперуючи ними. Психологи більше чують про колег, аніж знають їхні ідеї, тим паче ґрунтовно. Тоді чому, якщо чули, наприклад, про В. Вундта, а не чули про В. Роменця, то ідеям В. Вундта місце на сторінках “Вопросов психологии”, а ідеям В. Роменця – не місце?

Внесок вченого у психологічне пізнання оцінює той, хто досліджує його праці, нехай

це буде всього-на-всього лише одна людина. І він має право на емоційне – у висновках, а не в логіці, – ставлення до творчості цього вченого, а відтак і до нього самого. Подаю переклад висновків з російської, які могли видатися рецензенту емоційними оцінками: *“Це той унікальний випадок, коли історик психології не тільки досліджує, а й збагачує психологічне пізнання, логічно завершуючи предмет свого дослідження”*; *“Ім’я В.А. Роменця гідне того, щоб посісти місце в історії психології, яку він натхненно і самовіддано вивчає”*; *“Теорія вчинку В.А. Роменця – вчинок за суттю. Це – матеріал, з допомогою якого він досягає самовираження: індивідуальне через оригінальне екстатично підноситься до всезагального”*; *“Життя-творчість вченого – натхненне і величне, канон невтомних пошуків людиною самої себе і свого місця у світі”*. Жодних інших “емоцій” чи “епитетов” у тексті рукопису немає.

Справді, ідея вчинку висловлюється російськими вченими – С. Рубінштейном, О. Леонтєвим, О. Асмоловим, Д. Леонтєвим, Л. Бороздіною, О. Марюковим. З чотирма останніми листуюся, і ні від кого не чув, що вчинок для нього – це теоретична конструкція. Далі визначень, причому зовсім різних, справа не йде. Під час листування, так само як і в рукописі, говорю, що ідея вчинку В. Роменця – це ідея підґрунтя історико-психологічного дослідження, предмета системи психології і самої психології; що В. Роменець продовжує і М. Ярошевського, і С. Рубінштейна, і рухається далі – **створює теорію вчинку**, котра охоплює і логічно завершує історію всесвітньої психології. Відзначаю, що кроком завершення стає *ідея канонічної психології*. Це – ескіз принципово нового бачення психології, за яким саме цій дисципліні належить вивести людину із тупиків, куди її завела “сліпа логіка вчинку”. Для цього психологія має бути перетворена – вже на рівні теоретичної системи, причому з опорою на її власний канон. Канонічна психологія покликана утримувати в собі все багатство творчих пошуків, що ведуться упродовж історії психології. Насправді цей крок далекий від завершення, тому вчений висловлює ідею, для утілення якої знадобилося б принаймні ще одне творче життя...

³ Цим укотре продемонстрували, що поширена думка, начебто перешкодою є українська мова, якою писав свої тексти В. Роменець, реальний стан справ передає частково. Коли вченому потрібно у чомусь розібратися, “мовну” перешкоду він долає. Та проблема, звісно, є, і російські колеги її усвідомлюють та готові докласти чимало зусиль (про це мені говорили А. Ждан і М. Гусельцева), щоб праці В. Роменця побачили світ у Росії. Тут постає інша – “фінансова” – перешкода, яку вченому самотужки не здолати.

Енциклопедизм, глибина думки В. Роменця, зроблене ним воістину титанічною працею, масштаб утіленої у тисячах сторінок текстів творчості, де “спіраллю” розгортаються його теорії-ідеї, у психології ХХ століття не має собі рівного. Розуміння цього – аж ніяк не “возвеличівание фігури Роменця”. Автори ювілейного числа “Психології і суспільства”, я також, віддають належне постаті великого вченого. Свої власне ставлення до неї я визначаю, як захоплення. І це також позиція, що жодним чином не применшує творчості М. Ярошевського і С. Рубінштейна. Обидва – великі російські психологи. В.А. Роменець йшов за ними, доповнював їхні теоретичні конструкції і вже тому зробив більше. Першого доповнив тим, що значно розширив і поглибив поле історико-психологічного дослідження, а саме дослідження перевів у площину історичної психології; другого – тим, що послідовно, на одній і тій самій логічній основі, розкрив відношення “Людина – Світ”, причому зробив це на кількох рівнях – гносеології, етики, психології.

В. Роменець – історик і теоретик психології в одній особі. Чи є ще якийсь інший учений, котрий збагатив історико-психологічні дослідження теорією, що стала водночас теорією самої психології? Причому гідною того, щоб істотно поповнити здобутки психологічної думки, які вже знайшли своє місце в історії культури. В. Роменець – психолог світового масштабу, подобається це кому, чи ні. Щоб про це розмірковувати, потрібно керуватися не чутками, а серйозно вивчати його тексти.

Абсолютних ідей у психології немає. Думка конструює психічну реальність, наближаючись до неї. Кінцевої точки не діяти, психологічне пізнання триває перманентно. Основна проблема психології – двигун цього процесу. Кожен психолог якимось чином співвідносить внутрішнє і зовнішнє та неминуче наштовхується на труднощі. Свої труднощі на шляху пізнавальної творчості є й у В. Роменця.

Вчинок – єдність внутрішнього і зовнішнього, та що, власне, його детермінує? Вчений неодноразово повертається до цього питання і по-різному його вирішує. На зміну ідеї самодетермінації (“Історія психології ХІХ – початку ХХ століття”) приходять ідеї лібіді і танатоса (змістовно зовсім інші, ніж у З. Фрейда), які наявні у самій людині (“Історія психології ХХ століття”). Наприкінці останньої праці знову мовиться про детермінацію як взаємозв’язок подій світу. Цю працю систематизує вже не він,

і важко сказати, яке слово тут є останнім. Та й чи може якимсь словом при здоланні основної проблеми психології бути останнім? Напевно, ні. Психологічне пізнання тоді припинилося б.

Тексти В. Роменця можна прочитувати по-різному, матеріали ювілейного числа стають цьому свідченням. Ідеї вченого інтерпретуються: автор інтерпретації, що неминує, наповнює значення власними смислами. Тим паче, що ідеї перебувають у невпинному русі-розвитку; навіть коли В. Роменець говорить про те ж саме, то нерідко – по-іншому. Завжди існує “зазор” між його думкою і думкою інтерпретатора. Мінімізувати його можна лише одним шляхом, – прискіпливо досліджуючи тексти. Шлях, звісно, трудомісткий, адже потрібно відстежити всі кроки вченого, відтворити історію, логіку і психологію його пошуків, зрештою, – заговорити “мовою Роменця”. Цей шлях я пройшов, результати виклав у статті, оприлюдненій у “Психології і суспільстві”. У рукописі, призначеному для “Вопросов психологии”, ними скористався. Завдання було вже іншим: показати зв’язок творчості В. Роменця із поступальним рухом російської психологічної думки, представленій творчістю С. Рубінштейна і М. Ярошевського. Про це йдеться з перших слів рукопису, починаючи з назви. Рецензент, очевидно, не знайшов це завдання актуальним, його цікавила “сама по себе концепція Роменця”.

Не лише теорія, а й “спіралі” думки вченого у рукописі знайшли своє відображення. Єдиний закид, який я міг би прийняти на свою адресу, прозвучав в останньому листі К. Щедріної: “есть темные и непонятные места”. Цілком імовірно. Рукопис складений у стислих формулюваннях, фактично тезисно. Щоб з достатньою мірою повноти розкрити положення теорії В. Роменця, статті, справді, недостатньо. Про творчість цього самородка української землі потрібно писати книги. Дозволю собі сприйняти закид і як завдання – написати про В. Роменця книгу. Дослідження творчості вченого на часі. Потрібно донести до сучасників та прийдешніх поколінь те, що він зробив, до чого прагнув, якою хотів бачити науку, котрій присвятив своє непересічне життя.

Є ще й надзавдання – ввести ім’я Володимира Роменця в історію всесвітньої психології, визначити те місце, яке йому правомірно належить. Це можна зробити лише спільними зусиллями. Саме до них я закликаю як українських, так і російських колег.